

Erazim Kohák

Ač je to kniha dvakrát prožívaná a dvakrát psaná, ve dvou jazycích, ve všem, na čem v lidském životě nejvíc záleží, je to tatáž kniha. **The Embers and the Stars. Oheň a hvězdy**

Filosofická zamýšlení nad morálním smyslem přírody

Oheň a hvězdy

Filosofická zamýšlení nad morálním smyslem přírody

Erazim Kohák

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2021

Redakce Vladislav Dudák, Alice Dudáková a Alena Miltová
Návrh obálky, grafická úprava a sazba Jan Dobeš, studio Designiq
Vydání druhé, v Karolinu první

© Univerzita Karlova, 2021

© Erazim Kohák - heirs, 2016

ISBN 978-80-246-5007-4

ISBN 978-80-246-5016-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Ač je to kniha dvakrát prožívaná
a dvakrát psaná, ve dvou jazycích,
ve všem, na čem v lidském životě
nejvíc záleží, je to tatáž kniha.
The Embers and the Stars.

Oheň a hvězdy

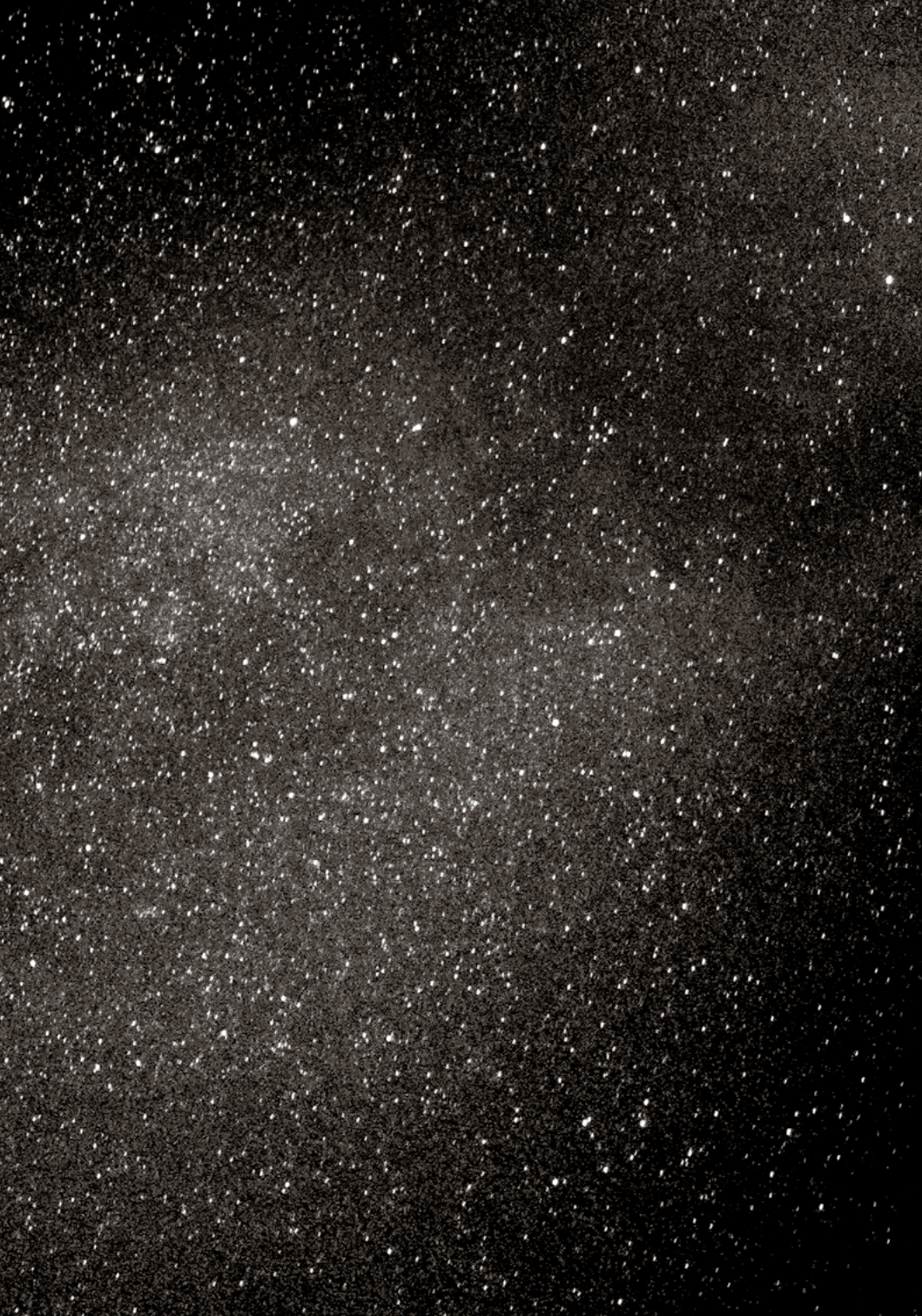

Obsah

Oheň, hvězdy a čtyřicet lidských let (předmluva k českému vydání)	9
O teorii, myšlení a nazření Prolegomenon k anglickému vydání	14
1. Phýsis. Myšlení přírody	
1.1 Dar noci	23
1.2 Dar slova	52
1.3 Dar dobra... a zla	81
2. Humanitas. Živočich zvaný člověk	
2.1 Člověk v přírodě, příroda v člověku	103
2.2 Lidství: obláček naděje	114
2.3 O vlastnění a náležení	123
3. O lidech a bližních	
3.1 Humanita a lidskost	133
3.2 Personalismus. Filosofie společenství bližních	153
3.3 Filosofie morálního lidství	162

4. Filosofie zjevného... a skepse	
4.1 Ve stínech pochyb	167
4.2 Mámení démonovo	177
4.3 Pochyby... a odvaha věřit	190
4.4 Závrať z dějin	199
5. Credo. Věřím a vyznávám	
5.1 Bůh přírody, Bůh můj	223
5.2 Bytí, čas, věčnost	246
5.3 Počet našich let	258
Epilog	281
Dodatek pro zvědavé čtenáře z doby současné	284
Filosofická východiska těchto zkoumání čili Theoria	285

**Mojí milované Dorothy,
jejíž láska překlenula oceán.
e. k.**

Oheň, hvězdy a čtyřicet lidských let

Až nemístně osobní předmluva
k českému znovuzrození knihy
The Embers and the Stars,
tentokrát v češtině jako *Oheň a hvězdy:
Filosofická zamýšlení nad morálním
smyslem přírody*

V první polovině sedmdesátých let minulého století došlo v mém osobním životě k určitým kádrovým obměnám, které jsem ve svém tehdejší mládí prožíval jako naprosté životní ztroskotání. Měl jsem pocit, že jsem ztratil všechno, co jsem miloval a budoval, i všechny své představy o smyslu života – a že jsem se rozpadl s nimi. Byl to konec. **Černý, naprostý konec.** Ono to mládí tak rádo dramatizuje!

Ve skutečnosti mi zůstalo mnoho stěžejně důležitého. Zůstala mi moje bratrská víra. V Americe ovšem čeští bratří moc nejsou. Sbor, ve kterém jsem zakotvil, byl anglikánský, se vši krásou staré liturgie a s čistotou reformační zbožnosti. Kotevní lano mé víry bylo tehdy silně prošoupané, místy drželo na dva tři prameny, leč poskytovalo mi ne-li jistotu, tak alespoň orientaci.

Zůstaly mi také moje zaměstnání i moje povolání. Byl jsem tehdy řádným profesorem filosofie Bostonské univerzity ve Spojených státech. I o sabatickém roce mi byla filosofie povoláním v silném starozákonním smyslu toho slova – tím, k čemu jsem povolán. I ve všech zvratech života – a po roce 1938 jich bylo požehnaně – jsem vnímal svůj životní úkol jako hledání smyslu všeho bytí a žití.

Zkoumání filosofických textů od Platóna a Augustina až po Whiteheada a Tilicha jsem vnímal jako vítanou pomůcku, ne však jako podstatu své filosofické práce. Za vlastní poslání svého nejednou zapeklitého žití a bytí jsem vždy považoval filosofii jako hledání smyslu.

Do třetice mi zbyla stará hráz, rozvalená stejně tak, jako jsem si připadal sám. Kdysi tu stávala pila, kolem ní trs domků dřevařských dělníků, něco pastvin a ovšem za mlýnskou hrází šestihektarová nádrž. Z toho všeho mi zbylo velmi hrubým odhadem snad šest těžko dostupných hektarů náletového lesa, posetého balvany. Hospodařit se tu nedalo, dřevařit také ne. Jediné větší stromy tu byly jedlovce – tsuga kanadská, z čeledi borovicovitých – a ty přežily jen proto, že je na pile neberou. Na samotě pod hrází se dalo jen pozorovat v zeleném míru lesa, jak za dlouhých letních večerů jiskry stoupají z řevavých uhlíků v ohništi a začleňují se mezi hvězdy. Zářící uhlíky u nohou, hvězdné nebe nad hlavou – a morální zákon v nás... Připadalo mi to tehdy jako fenomenologické závorkování v praxi. Uhlíky a hvězdy vylučují všechno nadbytečné, zbývá jen čisté zakoušení ve své bezprostřednosti, prosté všeho, co zkresluje.

Po ztroskotání svého manželství jsem zoufale nechtěl zabřednout do beznadějného polosvěta „dříve ženatých“ a „dříve vdaných“ v okrajových čtvrtích univerzitního velkoměsta. Naléhavě jsem potřeboval čistotu, potřeboval jsem náhled tak jasný, jako byl Kantovi jeho morální zákon v nás. Potřeboval jsem samotu lesa, jiskry dohasínajícího ohně a hvězdné nebe nad sebou. Když začátkem května roku 1974 skončily na univerzitě přednášky, postavil jsem si na mýtině pod hrází stan – bylo to moje staré „áčko“, ještě z vojny – a nastěhoval do něj všechno, čeho bylo v mém tehdejší životě třeba, především řetězovou pilu a ruční psací stroj. Můj život se vědomě zaměřil na budování střechy nad hlavou a bezděky, skoro okrajově, na hledání smyslu žití a bytí.

Tehdy jsem tyto dva úkoly nedovedl přesně rozlišovat. Mezi uhlíky a hvězdami se můj život přestal dělit na „duši“ a „tělo“. Stal se příběhem, který jsem zároveň žil a promítal do práce jako hle-

dání morálního zákona v nás, i jako promýšlení a stavění útočiště pro duši i tělo. Nevím, zda Immanuel Kant někdy rozdělal oheň v písčítých lesích u Modittenu. Pochybuji o tom. Jen jsem si ověřil, že tvrdá fyzická práce mladému tělu neškodí a rozhárané mysli prospívá. Uklidňuje duši. Oharky hasnouceho ohně a jiskry, které se z nich vznášejí mezi hvězdy, vymezují prostor jasného nazření jako fenomenologické závorky v praxi. V tom prostoru se zrodila kniha, v angličtině, jazyce mé tehdejší každodennosti – *The Embers and the Stars*.

* * *

The Embers and the Stars, uhlíky a hvězdy. K té knize jsem se dlouho nemohl vrátit. Byla příliš bezprostřední, příliš osobní – a příliš zásadní. Kniha mých filosofických začátků. Nechal jsem ji žít vlastním životem a sám žil svým životem vysokoškolského učitele a akademického filosofa. Kniha tehdy oslovila své čtenáře, vyvolala určitou odezvu, ač sám jsem o ní nikdy nepřednášel. Ani tehdy, ani po čtyřiceti letech mého exilu, kdy mě rozezvoněné klíče povolaly do Československa. Byla příliš úzce svázaná s obtížným údobím mého života. Potřeboval jsem odstup ode všeho, co jsem kdysi tak intenzivně prožíval. Tehdy jsem ocenil slova dobrého vojáka Švejka – „to chce klid“.

Teprve po čtyřiceti letech, na konci svého filosofického života, jsem o tom začal znovu uvažovat. Chtěl jsem udělat tečku za svou autorskou činností, ale také jsem se chtěl podělit o hluboký zážitek svých začátků se svou domovskou čtenářskou obcí v češtině. Americkému nakladateli jsem dal souhlas s novým vydáním anglického textu. Pro české čtenáře jsem chtěl něco víc. Chtěl jsem se alespoň v duchu vrátit mezi závorky řěřavých uhlíků a hvězdného nebe nad hlavou, znovu psát z celého srdce a z celé duše, tentokrát ve své mateřštině.

Rychle jsem zjistil, že svou knihu nemohu prostě převyprávět v češtině, případně po Kantovu vzoru ji jen tu a tam vylepšit. Čtyřicet let změní člověka i svět. Zjistil jsem, že problematiku knihy

potřebuji na závěru filosofického života promýšlet jinak než na jeho počátku. Některé části jsem převyprávět mohl, jiné bylo třeba znovu promýšlet, některé prostě vypustit a psát znovu.

Je to tedy a není tatáž kniha, jen prožívaná a psaná jednou na samotě pod rozvalenou hrází, hluboko v lesích, podruhé v útulném bytěku z betonových panelů mezi dobrými lidmi Jižního Města pražského. Mnohé je tu jiné, leč tomu navzdory jsou základní věci života stejné – bolest a láska, dar žití ve vší dvojnáčnosti své konečnosti, radost a vděčnost. Ač je to kniha dvakrát prožívaná a dvakrát psaná, ve dvou jazycích, ve všem, na čem v lidském životě nejvíc záleží, je to tatáž kniha. *The Embers and the Stars. Oheň a hvězdy.*

* * *

Za tuto knihu děkuji především Pánu Bohu. Díky vzdávání je snad ta nejdůležitější lidská činnost, na lesní samotě jako na panelákovém sídlišti. Zvláštní, osobitý dík vzdávám ženě, které jsem věnoval knihu v tomto převtělení, své manželce paní Dorothy Mills, nyní již mnoho let Kohákové. Ač Američanka tak americká jako sám jsem Čech, přistěhovala se kdysi do mého domečku, naučila se topit v kamnech, vážit vodu ze studny a svítit petrolejkou – a když se to všechno naučila, byla ochotná se toho všeho vzdát a následovat mě do panelákové dvougarsonky na Jižním Městě pražském. I její zásluhou se mohla tato kniha zrodit podruhé jako neon nad sídlišťem – a přerodit se kouzlem její lásky jako *Oheň a hvězdy*, věrné převtělení knihy *The Embers and the Stars*. Až na jedno: nechtěl jsem ve stáří opakovat chybu mládí a zatížit svůj text kritickým aparátem. Chtěl jsem, aby kniha byla čtenářsky přístupná. Pokud odborný čtenář postrádá poznámky, najde je v anglické verzi v knihovně, jen tentokrát ne pod čarou v knize. Dnes už nepotřebuji nic prokazovat: kniha ať mluví za sebe. Čtenářům přeji, čtěte pro radost! Nechte se unášet darem slova! Vždyť to je vlastní smysl těchto stránek: propojit prožívání a přemýšlení darem slova.

Děkuji vám všem, lidé dobří, kteří jste byli ochotni přijmout mě i moji milovanou Dorothy mezi sebe po čtyřiceti letech exilu. Děkuji a přeji dobré počtení!

Erazim Kohák
Na Jižním Městě pražském
léta Páně 2015

O teorii, myšlení a nazření

Prolegomenon k anglickému vydání

Tam, kde se pod polorozvalenou hrází dávno zapomenutá vozová cesta vytrácí ve svěže zeleném mlází, tam ještě přichází noc – hluboká, panenská tma, jak ji lidé znávali po tisíce let mezi řeřavými uhlíky svých ohňů a hvězdným nebem nad hlavou. Soumrak tu přichází hebce, houstne pod větvemi jedlovců, roztéká se po mýtině a rozmělnjuje tvrdé obrysy dne. Je tu ještě čas naslouchání ztichlému lesu, když světlo selhává a ohlašuje konec denního díla, leč temnota se teprve rodí a nedomáhá se rozžaté lampy. Den tu neplyne podle ciferníku. Je tu čas vycházení a čas návratů. Po návratech nadchází noc, hebká, vše objímající, vše léčící, noc, která hojí zraněnou i unavenou duši. Za jasných nocí novoluní, kdy hvězdy prohlašují slávu Hospodinovu, se odvěký řád lesa prolíná s mravním zákonem v nás. Zde člověk ještě může pobývat v míru s Bohem, se svým světem i se sebou samým.

V globálním velkoměstě naší civilizace, spoutané vysokým napětím rozvodové sítě, jsme zrušili noc. Oslniva zář tu prodlužuje nemilosrdný den hluboko do noci znásilněně spektrálně namodralým svitem neonových zářivek. Chodíme po asfaltu, ne po dobré zemi, vzhlížíme k neonu, ne k zázraku hvězdného nebe nad námi.

Jen zřídka se nám naskytne příležitost nazřít panenskou tmu, hojivou tmu nerušenou elektrickou září. Zřídka vzpomeneme na odvěký rytmus přírody a morálního zákona, s nimiž naše těla i duše souzněji i pod těžkým nánosem zapomnění.

Svět výrobků a výmyslů, jímž jsme se obklopili, nezná zákona ani rytmu. V tomto světě se může i vstávání a uléhání jevit libovolně. Sami jsme ten svět zhotovili jako místo pobývání a nahradili v něm drsně nepředvídatelnou přírodu údajně bezpečně předvídatelnými plody své techné. Přesto si v něm připadáme zmatení, „odcizení“, „nahodile vržení“ do jeho soukolí. Zápasíme s pokušením přesvědčit se s Descartem, že i my sami jsme stroje, snad abychom se zbavili rozporu mezi vlastním lidstvím, určeným smyslem a světem pojatým v našich představách stroze mechanicky.

Nemám v úmyslu odsuzovat v této knize dílo umu či techniky, ani vynášet údajně ctnosti „přirozeného“ života. Dost dlouho jsem žil v bezprostředním styku s přírodou, abych si doznal, že i romanticky přirozený život může být zvěrský, udřený lopotou a zjizvený krutostí. Dobře vím, že i techné může představovat autenticky lidský způsob pobývání s bližními i světem. Může člověka osvobodit od poddanství nutnosti natolik, že se může stát bližním přírody, ne jen buď jejím pánem, nebo jejím otrokem. Život plně vytížený uspokojováním potřeb a přání, ať na úrovni provokativní nadspotřeby či okrajového přežívání, nenaplnuje nejvlastnější lidské možnosti laskání se s krásou, poznávání pravdy, konání dobra či uctívání posvátna. Technologie, která osvobozuje člověka z poddanství tupé dřině a umožňuje mu být přírodě pastýřem, ne predátorem, jistě není hodna opovržení.

Jenže v zaujetí technikou riskujeme ztrátu stěžejně důležité schopnosti jasného nazření. Obklopeni svými výrobky a výmysly ztrácíváme doslovně i metaforicky povědomí rytmu dne a noci, fází měsíce a proměn období, života kosmu i našeho místa v něm. Živelný řád přírody a morální řád našeho lidství přežívají jen pod nánosem zapomínání. Začínáme zaměňováním přírody a mechanicky pojatého uspořádání světa výmyslů a výrobků. Ztrácíme přitom ze zřetele živoucí přírodu našeho prvotního prožívání, pro které

balvany, stromy a zvěř polní i lesní nejsou „biomechanismy“, předměty naší manipulace, nýbrž naši bližní, k nimž je třeba přistupovat s úctou a dobrou vůlí.

Tu ztrácíme ze zřetele morální smysl přírody a snažíme se najít smysl v Dějinách s velkým D. Tak zabředáme do protismyslu „pokroku“, který obětuje plnost přítomnosti stále se vzdalující budoucnosti. Jen v určitém smyslu zůstáváme ještě lidští, až příliš lidští – *all'zu menschlich*, jak děl Nietzsche – i se všemi svými umělohmotnými hračkami, pro které ochotně obětujeme dílo práce i lásky. Kdesi za clonou našeho spěchu dál přežívá pouto mezi láskou a prací, dál přežívá vize pravdy a spravedlnosti. To vše zůstává jako skutečný, jen opomíjený morální smysl našeho lidství. Mechanickým řádem svých výmyslů a výrobků jej můžeme jen zastřít, ne nahradit. Už však před námi nevyvstává jako zjevný, jak se zdával dávnému žalmistovi za pouštních nocí a možná ještě Immanuelu Kantovi v řídkých jehličnatých lesích u Modittenu. Jen v žití svých všedních dnů zřídka nahlédneme za hustou clonou svého díla hvězdné nebe nad námi či mravní zákon v nás.

Účelem těchto stránek je připomenout, co jsme si před sebou skryli. Jsou dílem filosofovým, hluboce zakořeněným v kulturním dědictví tří tisíců let evropského myšlení. Jsou zároveň dílem filosofie, ač ve smyslu daleko starším, než je dnes běžné. V technologickém věku i filosofie má sklon považovat i sebe za techné. Řadě autorů se jeví jako jedna ze zvláštních věd, která se zabývá jazykem, bere si za úkol rozbor argumentů a vyniká technickou zdatností. Jindy vystupuje filosofie jako metateorie, předpokládaný postulát teorií předešlých filosofů, jejichž úkolem je spekulativní konstrukce a jejímž vrcholem je sofistika ve zvláštním smyslu co největšího vzdálení od živého zakoušení. Pak se pátá generace komentátorů považuje za pokročilejší než čtyři předešlé a ovšem neskonale pokročilejší než ten, jehož bezprostřední postřeh s nahlédem komentují.

Jazykový rozbor stejně jako teoretická spekulace mají ve filosofii nepochybně své oprávnění. Jenže filosofové, jejichž postřeh obstál ve zkoušce času, od Sókrata po Husserla, chápali filosofii jinak.

Byli vděční začátečníci, kteří považovali prožívanou skutečnost ve své bezprostřednosti za předmět svého bádání. Jejich výchozí postoj byl údiv, ne nadhled; za svůj úkol považovali uvědomování a za ctnost právě „naivitu“ ve smyslu ochoty otevřít se zázraku bytí a neuzavírat se předčasně do důmyslně smyšlených teorií.

Dnes to ze zjevného důvodu vidíme jinak. K účelům manipulace našeho osvětí – což je legitimní úkol techné – jsou tu pojmové rozборы a budování teoretických modelů odpovídajícími nástroji. Teoretický konstrukt – třeba neměnný pohyb v médiu prostém tření – byt se s ničím takovým nikde ve zkušenosti nesetkáváme, je daleko užitečnější než Aristotelovo zkušenostně daleko přesnější rozlišení mezi spontánním „přirozeným“ pohybem a pohybem násilným. Dnes už užíváme rozlišení mezi pohybem násilným a pohybem „přirozeným“ jen v případě smrti. Jenže pokud nám nejde o prosazení předem určené představy, nýbrž o tázání, k čemu určité dění směřuje, o pochopení smyslu kosmu a našeho místa v něm – i se vši naší vědou –, pak je na místě jasné, citlivé nazírání. *Prima philosophia* nemůže vycházet ze spekulací. Vyžaduje jasné nazření a věrné vyjádření smyslu, který se zjevně nabízí v zakoušení.

Tak Platónův metaforický vězeň nezápólí s pohybem kritického myšlení, s *dianoia*, aby sestavil hypotézu, nýbrž aby dosáhl nazření, uchopení ideje Dobra v přímém náhledu. Téměř o tři tisíciletí později Husserl stejně jako Wittgenstein usilují tváří v tvář duchovní krizi Západu o nazření smyslu, ne o spekulaci. Reflexe i spekulativní konstrukce nezůstávají než důmyslnými bájemi, pokud se nezakládají na tom, co bychom parafrází slova Calvina Schraga mohli označit jako předfilosofickou a předvědeckou tkáň porozumění sobě i světu. Byt má filosofie i řadu dalších úkolů, v prvopočátku potřebuje vidět a následně znovu a znovu zakotvovat své spekulace v názoru.

* * *

Tak jsem se snažil i já v průběhu ročních období prožívaných na lesní samotě, daleko za elektrickým vedením a dlážděnou cestou,

jasně nazřít a věrně vyjádřit morální smysl přírody a lidského bytí v ní, tam, kde hebece nadchází soumrak a kde ještě je noc, noc mezi řeřavými uhlíky a hvězdami vysoko nad hlavou. Nehledal jsem tam žádný „alternativní“ či údajně „přirozenější“ životní styl, ani údajně „opravdovější“ lidské bytí. Jsem přesvědčen, že naše výrobky jsou nám stejně „přirozené“ jako hráz a hrad bobrům. „Kultura“ je pro nás stejně „opravdová“ jako „příroda“ svišťům. Nepřál bych lidstvu návrat do mytického předtechnického věku. I technologie je nepochybně dobrá, stejně jako jsou dobrá syntetická léčiva ke zmírnění převisu bolesti nebo elektronické způsoby dorozumívání, které prolamují opuštěnost, i elektrická světla, která chrání poutníka před klopýtnutím.

Něco je však prostě špatně, když užíváme léčiva k umrtvení soucítění, když rušíme samotou elektronikou a oslepujeme se světlý, jejichž účelem bylo nazřít, osvětlit cestu. Nic není špatně s výrobky našich hlav a rukou jako takovými. Něco je špatně s námi samými. Ztratili jsme ze zřetele smysl své výroby stejně jako svých výrobků. Ty jsou samy o sobě dobré jen instrumentálně, jako nástroje. Nemají vlastní smysl. Pokud lidstvo zná jen svět svých výrobků, pochopitelně dochází k závěru, že svět a život v něm jsou absurdní.

K takovému závěru až příliš často docházíváme, když smysl života hledáme tam, kde se najít nedá, ve výsledcích svého umu. Pokud chceme zachytit morální smysl života a jeho světa, potřebujeme uzavřít svůj lidský svět v závorkách lesní mýtiny a prohlédnout za něj k živoucímu světu přírody. Jen panenská tma nás může poučit o morálním smyslu elektrického světla. Jen teskná krása samoty nám pomůže pochopit smysl slov z dálky, jen křišťálově jasný dar bolesti nám pomůže pochopit morální smysl antibiotik.

V letech, kdy jsem žil mimo dosah elektrického proudu, jsem se snažil objevovat znovu ten morální smysl života, který příliš snadno ztrácíme, ztraceni ve zdánlivé absurditě umělého světa. Když jsem prožitek těch let zapisoval, tehdy v angličtině, nešlo mi o to, abych něco „dokázal“, nýbrž abych ve čtenáři něco vyvolal a o něco se s ním podělil. Proto mým hlavním nástrojem byla metafora, ne polemika, ač metaforu tu v žádném případě nepovažuji

za něco „pouhého“. Jsem přesvědčen, že metafory jsou „o něčem“, tedy k něčemu odkazují, ač způsobem, který odpovídá potřebám filosofie. Podobně výsledkem mého úsilí není dogma a nemůže být dogma, nýbrž pozvání čtenáři, aby sám hleděl a viděl. Tak jako Edmund Husserl, byť poněkud svérázně, jsem se snažil nepoučovat, nýbrž vyvolávat poznání ze zapomnění, ne přesvědčováním, nýbrž poukazováním.

Leč dost poučování. Je třeba se obrátit k jedinému zdroji, k zkoušení samotnému.

